

ПУБЛІЧНІ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ

Тамара Вилегжаніна,
в. о. генерального директора
Національної бібліотеки України
імені Ярослава Мудрого,
заслужений працівник культури України

У системі бібліотек особлива роль належить публічним бібліотекам. Саме вони надають вільний і необмежений доступ до знань, ідей, культури та інформації й відіграють важливу роль у розвитку як суспільства загалом, так і окремої особистості.

Мережа публічних бібліотек України станом на 01.01.2020 р.¹ налічувала 15 369 закладів (бібліотеки разом із філіями), в т. ч. 4 національні, 2 державні бібліотеки та 15 363 комунальні публічні бібліотеки різних рівнів (обласні, районні, міські, сільські), з них 12 504 (81%) – сільські книгозбірні. Із загальної кількості публічних бібліотек 968 – спеціалізовані (919 – для дітей; 49 – для юнацтва).

Можна відзначити стійку тенденцію до скорочення чисельності публічних бібліотек. Так, за період 2008–2019 рр. їх кількість зменшилася на 2 932 установи (з урахуванням книгозбірень, які залишилися на окупованих територіях). При цьому закривалися переважно сільські бібліотечні заклади.

Типовими проблемами публічних бібліотек України є:

- некомфортні і несучасні приміщення, що не відповідають потребам як користувачів, так і учасників соціокультурних заходів;
- невідповідність приміщень вимогам інклюзії;
- незручне для користувачів розташування фондів (значна частина книг розміщується не у відкритому доступі, а в книгосховищах);
- невідповідність бібліотечних фондів запитам користувачів;
- незадовільний стан матеріально-технічної бази, зокрема низький рівень інформатизації;
- недостатня кваліфікація бібліотечних фахівців.

За даними Електронної системи моніторингу базової мережі публічних бібліотек (ЕСMaP), яку супроводжує Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого, 25% приміщень бібліотек залишаються без опалення, а 1,4% – без освітлення.

Водночас маємо непоодинокі позитивні приклади ревіталізації приміщень бібліотек, оновлення їх матеріально-технічного оснащення. Це приваблює населення до бібліотечних закладів, мотивує бібліотекарів до професійного розвитку. Йдеться, зокрема, про публічні бібліотеки міст Києва, Львова, Харкова; книгозбірні Тростянецької, Новоград-Волинської, Бахмутської, Коропської, Новосанжарської, Калуської, Тавричанської, Соледарської, Пісківської, Менської територіальних громад.

Сьогодні інформаційні технології застосовуються в кожному з напрямів роботи бібліотек: і для організації бібліотечних процесів, і для надання послуг, і для ефективної комунікації з користувачами в електронному середовищі. Особливої актуальності це набуває в умовах пандемії. Водночас вимушені констатувати, що з комп'ютеризацією та інтернетизацією публічних бібліотек у нашій країні є проблеми. За даними дослідження, проведеного Міністерством цифрової трансформації України, інтернет-послуги з використанням різних технологій надають лише 29% бібліотечних закладів. Винятком є тільки м. Київ (90% книгозбірень). Доступ до мережі Wi-Fi мають 23% бібліотек. У матеріалах за результатами розвідки згаданого Міністерства зазначено, що такі показники суттєво обмежують можливості роботи з контентом, а також наголошено, що цифровим хабом бібліотека може стати за наявності інтернету від 100 мбіт/сек, вільного доступу відвідувачів до Wi-Fi та сучасних комп'ютерів.

Чисельність книгозбірень, обладнаних комп'ютерами, збільшується, але теж дуже повільно. На початок 2020 р. таких бібліотечних закладів було 6 302 (41% від загальної кількості), тоді як у 2018 р. – 5 949 (38%). У тому числі 3 868 (майже 31%) сільських бібліотек мали комп'ютери, що також на 3% більше порівняно з 2018 р. Загалом же кількість комп'ютерів у публічних бібліотеках становила 21 832 одиниці (за рік відбулося збільшення на 5%).

¹ Тут і нижче дані подаються станом на 01.01.2020 р. без урахування національних і державних бібліотек. Відомостей за 2020 р. у повному обсязі немає через відсутність звітів від окремих публічних бібліотек регіонів.

Однак не зупинятимемося детально на проблемних питаннях, пов'язаних із впровадженням нових інформаційних технологій, застосування АІБС, зведених каталогів та електронних бібліотек, які ми вже висвітлювали на шпальтах журналу «Бібліотечна планета». Наведемо лише кілька фактів: публічними бібліотеками генеруються 398 електронних каталогів та майже 2 тис. інших електронних баз даних із сукупним обсягом понад 32 млн записів. Власні вебсайти створили 725 публічних бібліотек, із них сільських – понад 22. Причому кількість бібліотек, що мають вебсайти, зменшилася: у 2017 р. їх було 816. Натомість значно зросла чисельність бібліотек, які ведуть блоги чи сторінки в соцмережах: із 2 872 у 2017 р. до 3 543 у 2019-му. Це можна пояснити, на нашу думку, тим, що для бібліотекарів зазначені канали комунікації більш доступні та звичні у підтримці, не потребують окремих фінансових витрат.

Протягом позаминулого, 2019 р., послугами публічних бібліотек скористалися майже 13 млн осіб, які безпосередньо відвідали книгозбірні (25% – діти до 15 років). Це сталий показник кількох останніх років до 2020-го. Через вплив довготривалої пандемії (карантин в Україні діє з березня минулого року) кількість користувачів, які фізично відвідали бібліотеки, зменшилась у рази. Але більшість бібліотечних працівників налаштовані оптимістично, впроваджуючи нові форми бібліотечного обслуговування в електронному середовищі.

Під тиском змін у суспільстві бібліотека перестає бути сакральним сховищем книг і перетворюється на багатофункціональний простір, у межах якого бібліотечні фахівці впроваджують креативні ідеї, розвивають творчі індустрії. Прикладів багато. Наведемо кілька з них.

Центральна міська бібліотека імені Василя Земляка комунального закладу «Централізована бібліотечна система» Житомирської ОТГ створила театральну майстерню «ТеМа», яка сприяє розвитку творчих здібностей дітей та допомагає їм опанувати навички з акторської майстерності. Волинська обласна бібліотека для юнацтва започаткувала інноваційну послугу «Гейміфікація: вчимося граючи», щоби підвищити інтерес підлітків до культури, а також заохотити їх до читання через гру. Центральна міська бібліотека ім. М. Л. Кропивницького в Миколаєві запустила інноваційну послугу «Книжкове безсоння», котра спрямована на створення аудіозаписів живих прозових читань. Миколаївська ОУНБ організувала на своїй базі музичну студію та ін.

Зупинімося на проблемі читання докладніше, адже вона активно обговорюється в суспільстві – як у середовищі фахівців, так і серед прос-

тих громадян. Розроблений Міністерством культури та інформаційної політики проєкт Стратегії розвитку читання на 2021–2025 роки «Читання як життєва стратегія» (далі – Стратегія) своєчасний і розрахований на перспективу. Головна мета цього документа – сформулювати навичку та потребу в читанні як життєву стратегію членів суспільства задля розвитку людського потенціалу України. І локомотивом втілення Стратегії покликані бути публічні бібліотеки. Саме вони можуть донести до широкого кола користувачів важливий меседж: якщо людина читає, то вона досягає успіху в житті.

Своєрідним підґрунтям у реалізації Стратегії є соціологічні дослідження, висновки яких ми розглянемо нижче.

Більшість українців не читають книжок та не відвідують бібліотек і книгарень – такі результати показало всеукраїнське опитування Київського міжнародного інституту соціології, яке проводилось у серпні – вересні 2018 р. 3-поміж опитаних 60% осіб (віком від 18 років та старші) зазначили, що впродовж року не прочитали жодної книжки – електронної чи друкованої. Натомість відвідували бібліотеки або книгарні 23% респондентів, ще 13% – не відвідували, але принаймні читали книжки.

У 2020 р. Український інститут книги (УІК) провів всеукраїнське соціологічне дослідження «Читання в контексті медіаспоживання та життєконструювання». Це вивчення читання – наймасштабніше за останній час, воно охопило практично всі вікові групи (взяло участь 3 900 осіб, а саме – 2 100 дорослих та 1 800 дітей). Окрім того, воно логічно продовжило дослідження *The Ukrainian Reading and Publishing Data 2018*, що дало можливість порівняти, як змінилися читацькі звички українців за цей період, відстежити динаміку, скласти плани щодо промоції читання та зростання кількості читачів.

За результатами дослідження УІК, 67% дорослого населення впродовж 2020 р. читали друковані книжки, 28% – електронні, а 15% – слухали аудіокнижки. 3-поміж дітей 73% читали друковані книжки, 14% – електронні та 6% слухали аудіокнижки.

У сучасну епоху послідовна та ефективна книжкова політика держави набуває вирішального значення. Так, у 2020 р. держава надала гранти інституційного підтримання видавництвам. Реалізується державна Програма поповнення фондів публічних бібліотек.

Дані щодо реалізації вказаної Програми є такими:

2018 р. – бюджет 114 млн грн (закуплено 986 449 книг, 741 найменування);

2019 р. – бюджет 86 млн грн (669 609 книг, 551 найменування);

2020 р. – бюджет 47 млн грн (380 972 книги, 847 найменувань).

Стратегія розвитку читання на 2021–2025 роки передбачає оновлення бібліотечних фондів. Відповідно до міжнародних рекомендацій воно має становити щороку 10%. Державними соціальними нормативами забезпечення населення публічними бібліотеками в Україні, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 06.02.2019 № 72, передбачено 5%, а фактично актуалізація бібліотечних фондів українських публічних бібліотек у 2019 р. становила лише 3%.

Що являють собою книжкові колекції бібліотек? На 01.01.2020 р. сукупний бібліотечний фонд України становив майже 192 млн пр. документів. Причому його частка українською мовою поступово зростала: 48,1% – у 2017 р.; 48,7% – у 2018-му; 49,5% – у 2019-му. Загалом упродовж останніх років до публічних бібліотек надійшло понад 6 млн пр. документів. Що ж до вибуття документів, то їх кількість удвічі перевищує чисельність нових надходжень. Це свідчить про очищення бібліотечних фондів від морально застарілих та зношених видань.

І наостанок: чверть століття тому, в 1994 р., Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ (ІФЛА) і ЮНЕСКО ухвалили Маніфест про публічну бібліотеку, в

якому назвали такий заклад джерелом освіти, культури та інформації, важливим інструментом утвердження у свідомості людей ідей миру і духовності; закликали уряди та місцеві органи влади надавати підтримку розвитку публічних бібліотек.

Загальноприйнятими у світі фундаментальними засадами, що стосуються публічної бібліотеки, є:

- публічна бібліотека – місцевий центр інформації, в якому користувачі можуть здобути різнобічні знання;

- публічна бібліотека надає послуги на основі рівного доступу, незалежно від віку, раси, статі, релігії, національності, мови, соціального статусу;

- бібліотечні фонди і послуги повинні охоплювати всі види засобів інформації, сучасні технології та традиційні методи;

- публічна бібліотека має забезпечувати високу якість послуг та враховувати потреби місцевої громади;

- фонди та послуги не повинні підлягати ідеологічній, політичній чи релігійній цензурі, а також комерційному тиску.

Ці фундаментальні засади мають постійно пам'ятати всі, хто причетний до реалізації бібліотечної політики на будь-якому рівні, і звіряти з ними свою щоденну діяльність.